

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

КРИЦЬКА Ірина Вікторівна

РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ УЧНІВ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ /НА МАТЕРІАЛІ МУЗИЧНОГО
МИСТЕЦТВА/

ІВ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1998

ДВ 20.406

Дисертаційнє рукописно

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник

- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ХЛІЗНИКОВА Людмила Олександрівна

Офіційні опоненти

- доктор педагогічних наук,
професор КОВАЛЬ Лариса Григорівна

- кандидат педагогічних наук,
доцент РУДНИЦЬКА Оксана Петрівна

Провідна організація

- Одеський педагогічний Інститут
ім. К.Д.Ушинського

Захист відбудеться "24 грудня" 1993 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.15.01 в Інституті педагогіки АПН України / 252001, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АПН України /252001, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8/.

Автореферат розісланий "12 листопада" 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

М.П.Легкий

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00810735 (0)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Демократичні процеси, які відбуваються в суспільстві, відродження національної школи вимагають переосмислення теоретико - методологічних принципів організації виховної роботи. В естетичному розвитку акцент робиться на особистість, яку відрізняє самостійність мислення і дій, принциповість власних образних сприймань, відчуттів, суджень, художньої позиції.

Суспільство висуває свої вимоги до підростаючих поколінь, накреслює морально-естетичні критерії оцінки знань і творчої переробки необхідної інформації, розвитку особистості, орієнтовані на утвердженні життям і волею народу суспільний ідеал.

Досліджуючи проблему автор зважав на те, що основними провідниками потреб суспільства виступає сім'я і школа.

Якщо сім'я є найважливішим джерелом засвоєння естетичної інформації, його засобом та нормою соціального реагування, то основною ланкою цього процесу є школа, що зумовлено, по-перше, тількисним охопленням дітей шкільною освітою, а по-друге, якістю роботи, яку вона може забезпечити. На жаль, у школі здебільшого панує задогматизованість понятійно - соціологічним трактуванням естетичних явищ за рахунок їх цілісної образно - естетичної структури. А це надто раціоналізує, підводить до готового оцінового судження при сплізкуванні учня з мистецтвом.

Особливо необхідно акцентувати увагу на розвитку естетичного судження тому, що саме в процесі оцінки відбувається схрещення естетичних уявлень з моральними нормами, політичними, художніми поглядами і переконаннями. А це означає, що через естетичну оцінку здійснюється вплив і на моральні переконання.

Тільки розвинувши здатність до пізнавально-оцінної діяльнос-

ті, оформивши здоровий смак як функціонуючу здатність естетичної свідомості, заснованої на естетичному ідеалі, готується особистість не тільки до сприймання прекрасного, але й виробляється імунітет проти повторного, низькопробного. Відсутність особистого досвіду позначається на естетичній невихованості школярів, робить їх беззахисними перед лавиною дешевих підробок читчу, ерзаців масової культури, яка навалюється з усіх боків. "Музично-інформаційний бум" відображає стрімкий розвиток рок - і поп - музики, витіснює національні традиції у музиці, фольклорні елементи, музичну культуру минулого.

Брак орієнтирів, звернення тільки до розважальної естрадної музики створює серйозну загрозу музичній культурі основаної частини школярів, які багато втрачають у своєму духовному розвитку, що в результаті призводить до різних асоціальних впливів.

Причину байдужості окремих дітей до життя, витоки дитячої жорстокості В.О.Сухомилинський вбачав у нерозумінні краси дійсності.

Вища мета духовного розвитку суспільства, його стратегічний орієнтир - соціально активна особистість - передбачає виховання такого типу особистості, котрий відрізняється критичністю позиції, оригінальністю розв'язання завдань у будь-якій сфері діяльності.

У зв'язку з цим важливого значення набувають питання культури і естетичного виховання школярів, які не можуть бути реалізовані без якісних змін у свідомості людини. Естетичне виховання має бути спрямоване на розвиток творчих здібностей, формування естетичних потреб, поглядів, смаків, оцінних суджень.

Значний внесок у теорію і методику естетичного виховання зробили В.О.Сухомилинський, С.Т.Шацький.

Серед засобів естетичного виховання важливішим є музичне мистецтво, виховний потенціал якого розкритий у трудах Ю.Б.Алієва, О.О.Апраксіної, Б.В.Асаф'єва, В.К.Белобородової, Н.Л.Гродзенської, Д.Б.Кабалевського, В.М.Шацької.

В останні роки проводиться серйозні дослідження з загально-теоретичних питань сприймання музики, формування художнього смаку, розвитку естетичних потреб. Головне місце в них займає проблема формування творчої особистості.

Як відзначалося, основи естетичної культури особистості закладаються в житті дитини сім'єю, школою, соціальним середовищем.

Осмислення надбаного життєвого та інтелектуального досвіду, формування особистісних моральних естетичних оцінок на цій основі закладається у молодшому шкільному віці, що пояснюється чутливістю, гостротою емоційності дітей молодшого віку, - сензитивністю цього періоду. На це вказують дослідження індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів М.Г.Морозова, Д.В.Ельконіна та ін. Початкова школа має справу з найподатливішим, сприйнятливим віком, коли формується світогляд, виховується переконання, смаки, судження. Школа постійно контролює результати роботи, стежить за динамікою розвитку почуттів, корегує їх у відповідному напрямку.

Формування естетичних суджень здійснюється під впливом різнобічних явищ дійсності, творів мистецтва. Важливу роль у підвищенні рівня естетичної культури молодшого школяра, розвитку в нього творчих здібностей і уявлень, образного мислення відіграє музичне мистецтво, яке за силою емоційного впливу і обсягом естетичних вражень займає чільне місце в системі естетичного виховання.

У психологічних роботах широко висвітлюються питання пов'язані з емоційним впливом мистецтва на духовний світ людини, роз-

виток її активності / Л.С.Виготської, І.А.Джидар'ян, О.Г.Костяк, А.М.Лесняв, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов, П.М.Якобсон/. Образи мистецтва, підкреслюються у цих дослідженнях, стають для учнів джерелом глибоких естетичних переживань, сприяють їхньому духовному розвитку, збагаченню соціального, морального та естетичного досвіду. На формуванні естетичної культури індивіда на його духовний світ впливає вся різноманітність форм, жанрів, стилів. У педагогічній практиці мистецтво покликане формувати моральні і естетичні ідеали, смаки, потреби, ціннісні орієнтації особистості.

Залучення дитини до високих духовних і культурних цінностей відбувається в процесі його художньо-естетичного розвитку. Одним із складових частин цього розвитку виступає пізнавально-оцінна діяльність, яка супроводжує процеси сприймання, мислення, творчості.

Проблема оцінної діяльності /оцінки, оцінні судження/ широко висвітлені у філософській літературі /В.О.Василенко, А.А.Івін, В.А.Кислов, А.А.Ткемаладзе/.

Ряд творів /теоретичної і практичної перспективності досліджень/, присвячені проблемі цінності і оцінки, оцінних суджень. У загальнофілософському плані вона розглядається в роботах В.Ф.Анісімова, В.О.Василенка, О.Г.Дробницького, В.Т.Тугарінова.

Проблема естетичної оцінної діяльності молодших школярів знайшла відображення в роботах С.І.Лупаніна, С.В.Коновець, І.Л.Люблінського, Л.І.Олефіренко, К.Г.Тускія. Їх автори досліджують значення оцінної діяльності як засобу пізнання явищ мистецтва і дійсності, розробляючи різні підходи до розуміння специфіки окремого виду мистецтва і методику правильної оцінки творів мистецтва театру, книжкової графіки, поезії, музики, намічають шля-

хи активізації пізнавальної діяльності учнів початкових класів.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми відображаються в ряді дисертаційних робіт з питань естетичного виховання школярів засобами музичного мистецтва /Д.К.Бусурушвілі, Б.М.Величко, Л.Г.Коваль, О.Д.Перепелиця, Ю.А.Соколовський, О.П.Рудницька/. Дослідження проводились серед різних вікових груп дітей, студентів музично-педагогічного факультету. Лише декілька присвячені безпосередньо молодшим школярам /Д.К.Бусурушвілі, В.М.Величко, Ю.А.Соколовський/. Питання керівництва процесом формування в учнів молодших класів естетичних суджень засобами музики висвітлюється в деяких аспектах розглянутої проблеми. Особливого значення проблема розвитку естетичних суджень набуває саме в молодшому шкільному віці, коли формуються сфери емоційна, пізнавальна, процеси мислення. Постає потреба прилучення учнів до процесів співпереживання, емоційної чутливості до музики, процесів сприймання творів.

В сучасній педагогічній практиці надбано чималий досвід організації процесу формування естетичних почуттів, вміння сприймати естетичні цінності різних видів мистецтва. Але процес формування естетичних суджень в учнів молодшого шкільного віку недостатньо досліджено. Окремі методи і прийоми, які використовуються у шкільній практиці, не завжди дають бажаний ефект. На жаль, деякі педагоги вважають, що краса здобувається лише через сприймання, і не розуміють ролі активної оцінної діяльності учнів у формуванні їх смаків, оцінок, суджень, світогляду. Мало орієнтують на розвиток у дітей здібностей до оцінної діяльності і підручники.

Деякто вважає, що в молодших класах рано починати формування оцінок, естетичних суджень, що розвитком умінь оцінювати слід

займатися у середніх класах загально-освітньої школи.

Актуальність проблеми розвитку у молодших школярів естетичних суджень засобами музичного мистецтва, недостатня її розробленість у педагогічній літературі зумовили вибір теми дослідження – розвиток естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку, визначили його мету і завдання.

Об'єкт дослідження – розвиток естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку естетичних суджень молодших школярів засобами музики.

Метою дослідження є поетапний розвиток естетичних суджень за допомогою вербальних і невербальних засобів їх вираження молодшими школярами.

Для досягнення мети дослідження були висунуті такі **завдання**:

1. Дати педагогічну інтерпретацію поняття "естетичне судження" і розкрити зміст його компонентів.

2. Обґрунтувати критерії і виявити рівні розвитку естетичних суджень засобами музики в учнів молодшого шкільного віку.

3. Розробити і впровадити в практику школи педагогічні умови ефективного розвитку естетичних суджень.

4. Створити та експериментально перевірити систему вербальних і невербальних засобів вираження естетичних відношень у молодших школярів на поетапному розвитку їх естетичних суджень засобами музики.

5. Розробити методичні рекомендації по формуванню естетичних суджень молодших школярів для вчителів загальноосвітніх та музичних шкіл.

Гіпотеза: Ефективність формування естетичних суд-

жень молодших школярів досягається впровадженням у практику роботи школи організаційно-методичної системи, яка стимулює дитяче сприймання і оцінку музичних творів на основі розвитку тембрового слуху. Необхідними умовами організації цього процесу є: збагачення та розвиток тезаурусу молодших школярів за рахунок накопичення знань, вралень і розширення музичного кругозору учнів; активізація форм музично-естетичного спілкування; системність та поетапність естетико-педагогічних впливів.

Методологічна основа дослідження – визначалася положеннями філософії про естетичне ставлення людини до дійсності та творів музичного мистецтва, встановленням загальних та специфічних рис у компонентах естетичних оцужень, духовного розвитку особистості.

Поставлені в ході дослідження завдання розв'язувались за допомогою комплексу методів: вивчення і аналіз літератури з проблеми в галузі філософії, психології, педагогіки, фізіології, методик музичної освіти; педагогічний аналіз, який включає спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю /спостереження за роботою вчителів молодших класів загальноосвітніх та музичних шкіл; бесіди з учнями, їх батьками, вчителями загальноосвітніх та музичних шкіл;/ вивчення шкільної документації: програми, робочі плани вчителів, плани-договори СШ і ДМШ, протоколи іспитів, академічних концертів, заліків, контрольних уроків; констатуючий і формулюючий експерименти; аналіз учнівських творів, малюнків, рецензій на відвідування концертів "Філармонії школяра", "Щоденника музичних трагедій учня".

У дослідно-експериментальній роботі брали участь понад 1000 молодших школярів середніх шкіл і ДМШ: Кривого Рога.

Дослідження проводилося поетапно.

На першому етапі /1988-1987 рр./ вивчалася філософ-

оька, психологічна, педагогічна література з проблеми; аналізу-
 вався досвід роботи вчителів СШ і ДМШ; були сформульовані основ-
 ні положення дослідження, вихідні теоретичні позиції; уточнювалися
 завдання дослідження, робоча гіпотеза; добиралися методи дослід-
 ження.

На другому етапі /1987-1989 рр./ виявлявся стан,
 визначалися критерії та рівні розвиненості естетичних суджень мо-
 лодших школярів; відповідно до гіпотези та завдань дослідження
 була розроблена методика і проведено констатуваче обстеження уч-
 нів молодшої шкільного віку. Основним методом збирання інформа-
 ції було спеціалізоване опитування за допомогою спеціально роз-
 роблених анкет. Зважаючи на вік учнів, усі відповіді фіксувалися
 на магнітофонній стрічці. Метою такого прийому було визначення ви-
 хідного рівня знань молодших школярів у галузі музичного мистецт-
 ва /знання про музичні жанри/ види/, форми, засоби музичної ви-
 раженості, обізнаність учнів з музичними творами та їх авторами,
 ансамблями, оркестрами, їх інструментальним складом, голосами
 інструментів/.

На основі одержаних даних і зважаючи на результати першого
 етапу дослідження була розроблена програма і методика формулюючого
 експерименту.

На третьому етапі /1989-1992 рр./ була теоретично
 обґрунтована та апробована організаційно-методична система роз-
 витку естетичних суджень через формулюючий експеримент; опрацьова-
 ні його результати, розроблені методичні рекомендації.

Наукова новизна дослідження полягає у педаго-
 гічній інтерпретації поняття "естетичне судження" та його скла-
 дових; створенні системи поетапного формування естетичних суд-
 жень на основі тембрового слуху учнів.

Теоретична значимість дослідження по-

лягає в обґрунтуванні педагогічних умов розвитку естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку; виробленні критеріїв та визначенні рівнів сформованості естетичних суджень учнів початкових класів засобами музики.

Практичне значення дослідження виявляється в методичних рекомендаціях вчителям СШ і ДМШ способів формування естетичних суджень з використанням системи вербальних і не вербальних засобів їх вираження.

На захист виносяться:

- педагогічне обґрунтування поняття "естетичне судження" - на основі аналізу філософсько-психологічних концепцій;
- складові компоненти естетичного судження;
- педагогічні умови ефективного розвитку естетичних суджень і оцінної діяльності молодших школярів СШ і ДМШ;
- критерії та рівні сформованості естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена комплексним підходом, методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій; використанням методів, відповідних завданням дослідження; якісним аналізом виявлених під час дослідно-педагогічної роботи даних.

Апробація результатів дослідження здійснювалася в ході експериментальної роботи. Основні положення обговорені на республіканських, міжвузівських, обласних семінарах і конференціях /Київ, 1992 р.; Луцьк, 1992 р.; Ніжин, 1993 р.; Умань 1993 р.; Дрогобич, 1993 р.; Кривий Ріг, 1993 р./; у доповідях автора з проблеми дослідження на засіданнях лабораторії естетичного виховання НДІ педагогіки України /1991-1993 рр./, нараді заст. директорів з учбової роботи ДМШ /Кривий Ріг, 1990 /, педагогічних

нарадах ДМШ № 10 м.Кривого Рогу /1989-1991 рр./; на відкритому тематичному уроці "Робота над музичним образом" в ДМШ № 10 /Кривий Ріг, 1989 р./.

Логіка дослідження зумовила структуру дисертації, яка складається із вступу, двох глав, закінчення, списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається об'єкт, предмет, мета та завдання, формулюються гіпотеза, основні методологічні засади та методи дослідження, етапи його здійснення, наукова новизна, теоретичне значення, практична цінність, їх вірогідність, апробація та впровадження результатів дослідження, положення, які виносяться на захист.

У першій главі - "ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ" - здійснено аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми; теоретично обґрунтовано сутність естетичних суджень; розкрито теоретичний та практичний аспекти розвитку проблеми у початковій школі; проаналізовано рівні розвинутоності естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку ШІ і ДМШ.

У роботі теоретично розкривається сутність естетичних суджень. Вказується на дискусійний характер поглядів вчених про місце естетичного судження в естетичній свідомості людини; наводяться приклади розглядання цієї проблеми в дослідженнях /Р.Т.Гром"як, В.К.Бойко, І.А.Джидар"ян, О.К.Дрьомов, М.К.Киященко, Л.Г.Коваль, Н.М.Крюкова, О.В.Лармин, О.П.Рудницька, А.А.Ткемаладзе, Л.Г.Юлдашев/.

Аналіз естетико-філософської літератури дозволив зробити необхідні для дослідження висновки: пізнавально-оцінну діяльність філософська наука розглядає як притаманний людині компонент творчого освоєння навколишнього світу; творчий початок пізнання для кожного суб'єкта може проявитися як на пасивному репродуктивному, споглядальному, так і на продуктивному, естетично творчому рівні, однак і суто репродуктивне пізнання, у принципі, для суб'єкта є творче діяння; вказуючи на соціальну обумовленість свідомості, філософська і естетична науки не тільки не заперечують, а й припускають активну роль суб'єкта в оцінній діяльності, – звідси виникає важливий висновок про те, що розвиток естетичних суджень потребує спеціальних спрямованих педагогічних впливів.

Огляд літератури з проблеми естетичного судження: визначення змісту і форми, етапів розвитку, рівнів сформованості і способів його вираження дали підставу розглядати естетичне судження, що виникає у результаті сприймання музичного мистецтва, як інтегративне утворення у вигляді процесу творчого накопичення знань, активізації навичок оцінної діяльності і результат реалізації особистістю естетичного потенціалу у власній соціально-значимій діяльності.

Виявляючи особливості розвитку естетичних суджень у дітей молодшого шкільного віку, ми спиралися на висновки досліджень педагогів і психологів /П.П.Блонський, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, В.О.Крутецький, О.І.Львівська, В.А.Паламарчук, С.Л.Рубінштейн, А.В.Щербо, П.М.Якобсон/ про те, що учням молодшого шкільного віку притаманні: сензитивність; дифузність; недостатність теоретичних знань і умінь; інтерес до різних видів оцінної діяльності. Це дало достатньо підстав розглядати естетичне судження і оцінну діяльність як ідентичні поняття, тому що в основі їх – один і той же логічний шлях розумових операцій осмислення

та усвідомлення цінностей творів музичного мистецтва, які сприймаються молодшими школярами.

Спираємось на положення В.Ф.Паламарчук, що у процесі формування мислення молодших школярів, /а до цього процесу відносимо розвиток естетичних суджень/ необхідно виховувати три його головні компоненти: з м і с т о в н и й /ого складають ті музичні поняття, терміни, добір музичних творів для естетичного аналізу молодшими школярами, які включені до програми з музики початкових класів/; о п е р а ц і й н и й /до складу якого входять ті прийоми, методи, способи організації діяльності учнів, що активізують оцінку діяльність і сприяють не тільки розвитку естетичних суджень, але і смаків, поглядів, потреб/; м о т и в а ц і й н и й /пов'язаний з вивченням особливостей та характеру прилучення учнів до різних видів музичної діяльності/.

Шляхи вивчення психолого-педагогічної літератури, аналізу програм і недоліків у педагогічній практиці по формуванню естетичних суджень молодшого школяра визначено завдання констатуючого експерименту: виявити рівень нормативних знань учнів, які лежать в основі естетичних суджень та оцінної діяльності; встановити види діяльності, в які залучаються учні на уроці і позаурочний час; проаналізувати способи педагогічного керівництва процесами сприймання, узагальнення, систематизації на основі розвитку темпового слуху.

Рівні розвиненості естетичних суджень визначалися за допомогою критеріїв та показників. Серед них першим є глибина, повнота, широта знань, вміння логічно мислити, узагальнювати ці знання /показниками є точність засвоєння нормативних знань, форм, яких у дітей цілісне уявлення про музичне мистецтво: його жанри та види / інструментальний, вокальний, хоровий, оркестровий/,

форми/двохчастинна, трьохчастинна, рондо, варіації/, елементи музичної мови/ мелодія, тембр, темп, акомпанемент, динаміка, ладо-гармонічні засоби, метро-ритм/, тип оркестру, окремі музичні інструменти, їх діалогон; вміння порівнювати, зіставляти, аналізувати, використовувати нормативні знання як "узагальнюючі орієнтири", на основі яких робити висновки про ступінь значимості: від локальних узагальнень до широкіх узагальнень, а також здатність використовувати знання на практиці; розвиненість тембрових слухових уявлень, вміння надати характеристику голосу звучачого інструмента/. Другий критерій - повнота сприйняття його емоційна направленість, вміння виділити головне/ показниками: сприйняття всіх частин твору у відповідності з їх значимістю/ двохчастинна, трьохчастинна форми/, теми і її розвитку/варіації/, постійності рефренів і змін епізодів/ рондо/; глибина розуміння-зображувальності та виразності тембрового звучання; здатність відчути різноманітність тембрових, динамічних, агогічних, ритмічних, темпових, штрихових змін, що являє собою рельєфність звукового образу; вміння виділяти у творі основні інтонаційно-виразні комплекси, які впливають на загальний настрій, художньо-емоційний розігток твору; відрізнити шляхом оцінювання особливості розвитку та взаємодії музичних засобів виразності/. Третій - розвиненість словникового запасу /показниками є: 1/ знання термінології, 2/ вміння оперувати катогоріями естетики, 3/ присутність порівнянь епітетів, метафор у мові учнів/. Нарешті, четвертий критерій - вміння виражати відношення вербальними та невербальними засобами /показниками були: вміння використовувати кольорові градації для визначення форми і відношення до настрою музичного твору; ступінь адекватності виразу у поетичній, літературній, художній, прикладній, музичній творчості; експресивність художньої мови, образність

мислення, оригінальність творчого відображення, вміння оперувати засобами музичної та художньої виразності у позамузичній і музичній творчій діяльності.

На основі критеріїв та показників встановлено три рівні розвиненості естетичних суджень молодших школярів.

Високий рівень /пізнавально-активний/ властивий 12 % молодших школярів, характеризує пізнавально-активне ставлення до музики, елементів і професіоналізму у естетичних судженнях і притаманний невеликій кількості молодших школярів. Представники цієї групи добре володіють знаннями в галузі музичного мистецтва. У них розвинена мова, багатий словниковий запас. Вони вільно орієнтуються у формах, жанрах музики, елементах музичної мови. Володіють навичками аналізу: зміють порівнювати, зіставляти, виділяти головне, – здатні до широких узагальнень /у доступних віку межах/. Учні цієї групи інформовані про типи оркестрів, інструментів, діапазон кожного з них. Теоретичні знання підкріплені регулярною практикою шкільної навчальної діяльності /заняття у класах спеціального інструменту, оркестрах, ансамблях, гуртках художньої самодіяльності/. Вони мають добре розвинений тембровий слух, можуть дати декілька характеристик голосу інструмента. До цього рівня відносяться діти емоційного типу сприймання, які спираються в оцінній діяльності /вербальна форма оцінки/ на виразність звукової фарби тембру, точно передають у кольорових граціях настроїв твору /невербальна форма оцінки/, форму і засоби музичної виразності. У виконавській діяльності вони адекватно передають образ музичного твору, здатні "декодувати" почуття, емоції, закладені композитором. Спілкування засобами музики, способи і форми обміну цінностей у дітей цього рівня наближається до професійного /професійний тип спілкування/. Учні цієї групи мають свою естетичну позицію.

У них добре розвинені креативні можливості, достатньо високий ступінь адекватності емоційних станів у літературній і музичній творчості, яка підкріплюється винними оперуваннi образами, оригінально трактувати, проявляти своє відношення. Позитивна мотивація оцінок жанру у дітей цього рівня базується на усвідомленні виразних можливостей жанру, здатності сприймати і диференціювати їх.

С е р е д н і й рівень /раціонально-^{норматив}експресивний, притаманний молодшим школярам, для яких характерно повархове, формальне засвоєння нормативних знань, обмежене оперування прикладами. Учні цієї групи / 64 %/ не завжди мають чіткі уявлення про особливості того чи іншого музичного жанру, форми, засоби виразності. Аналітична діяльність розвинена недостатньо, що відбивається на позначенні структури музичного твору, елементів музичної мови. Учні цієї групи знають про існування різних інструментів, однак знайомство з ними, в основному, візуальне, добре ознайомлені лише зі складом інструментів естрадних ансамблів, оркестрів. Шкала тембрових слухових уявлень у них обмежена, тому вони не диференціюють близькі по тембру, групі, класу інструменти, наприклад: кларне. фанот - гобой, чи скрипка - віолончель, або домра - балала. а і т.д. Це є результат постійного контакту з штучною "хімічною" фарбою /Л.С.Терлін/ електроінструментів і відторгнення від живої органіки звуку. Мова розвинена недостатньо, а - за обмеженості словникового запасу, школярі можуть дати не більше однієї характеристики голосу інструмента, який звучить. В визначенні інструмента спираються на імітаційні звукові моменти. У дітей цієї групи частково розвинена здібність оцінювати сприйняте. Поглиблено тонко диференціювати настрої музичних творів проявляється у вербальній і невербальній формах оцінки /формальне вираження у кольорі /; у виконавській діяльності технічний розвиток переви-

ще над образним і емоційним, спілкування відбувається без чіткої диференціації накопичених вражень /побутові тип спілкування/, тому у дітей цієї групи немає чіткої естетичної позиції. У творчій діяльності /музичній/ існують елементи наслідування, що виражається у акомпанементі, виборі форм, стиля; у позамузичній – не завжди адекватне відображення естетичної категорії, яка міститься у музичному творі, для них характерна приблизність оцінки: "смутно", "радісно". У позитивній мотивації переваги жанру у дітей цього рівня також відзначається приблизність оцінки з – за недостатньої чіткості сприймання і диференціювання жанрових властивостей творів.

На н к з ь к о м у /емоційно-емпіричному/ рівні перебуває 24 молодших школярів. Теоретична база учнів цієї групи не відповідає програмним вимогам, вони інертні, у них відсутній інтерес до набування знань. Поняття "форма", "жанр", "засоби музичної виразності" засвоєні ними слабо, тому у процесі анкетування підміняли одне другим; не вміють оперувати прикладами, недостатня засвоєність формативних знань і нерозвиненість операцій логічного мислення не сприяє аналізу форм і засобів виразності музики, що позначається на вербальній і невербальній оцінці /кольорі/. Незнання термінології, невміння оперувати категоріями естетики відбивається на словниковому запасі: мова цих дітей примітивна, убога, новітня. Темброві слухові уявлення не розвинені; діти індивідуальні до тембрів, не орієнтуються у діапазоні інструментів, тому в їхніх відповідях лише намагання відгадати інструмент. Учні цієї групи не можуть дати характеристики тембру інструмента, а лише вказують на спосіб відтворення звуку: "дзвенять у колокольчик", "у скрипки голос струнний", "у трубу дують" і т.д. Для цього рівня дітей характерною особливістю є орієнтація у процесі

сприймання на позамузичний зміст і зображально-наслідувані звукові ефекти тембру /зоровий тип сприймання/. Вербальні оцінки музичних творів, як правило, без аргументації, на рівні "подобається"- "не подобається", тобто відбувається локалізація узагальнення. Невербальні форми оцінки /колір, виконавська діяльність/ вказують на нерозуміння учнями форми, засобів виразності, а в результаті - образа музичного твору. Не розвинені навички спілкування, повністю або частково відсутні форми і способи обміна цінностями. Включення до цього рівня "комерційного типу" спілкування дозволило акцентувати увагу на його антиціннісній суті. Креативні можливості школярів цієї групи розвинені слабо: констатація, стереотипність, невизначеність мови простягається у всіх видах творчості /позамузичній і музичній/, так що про адекватність творчих проявів не можна говорити. Цей рівень учнів відрізняється негативним ставленням до складних жанрів, невіданням диференціювати жанрові особливості творів.

Констатуючи експеримент дозволив в цілому встановити невисокий рівень нормативних знань в учнів СШ і ДШ, формальність їх засвоєння, поверховість, невідання використовувати у практичній діяльності, що підтверджується вербальними і невербальними формами; нечіткі темброві слухові уявлення, невідання характеризувати голоси інструментів; причини такого становища - в недосконалому методів викладання, навчальних програм.

У д р у г і й главі - "ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ІМІТАЦІА" - на основі аналізу видів діяльності, до яких залучаються молодші школярі на уроці та позаурочний період вивчаючи педагогічні умови, які сприяють розвитку естетичних суджень молодших школярів: збагачення та розвиток тезаурусу молодших шко-

лярів за рахунок накопичення знань, вражень і розширення музичного світогляду учнів; активізація форм музично-естетичного спілкування як умови розвитку оцінної діяльності; системність та повнота естетико-педагогічних впливів у процесі розвитку естетичних суджень з врахуванням вікових та індивідуальних можливостей дітей.

Як системоутворюючий елемент формулюючого етапу дослідно-педагогічного процесу розроблено програму та методiku розвитку естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку СШ і ДШ.

Перший, початковий, етап дослідно-педагогічної роботи був спрямований на накопичення та розширення знань і уявлень учнів. Він передбачав: а/ формування емоційного фонду, який характеризується розширеністю естетичних почуттів та переживань; б/ створення інформаційного фонду, який характеризує рівень інтелектуального музичного тезаурусу, котрий являє основу пізнання цінності художньо-естетичної цінності творів як нормативного еталоу. Зважаючи на вік учнів засвоєння нормативного матеріалу відбувалося у формі гри при реалізації педагогічних принципів наочності і доступності. Основними формами роботи були: урок /надбання знань/, екскурсія /закріплення знань/, концерт /розширення знань і придбання нових вражень в процесі спілкування з "живою" музикою/.

Метою основного, другого, етапу дослідно-педагогічної роботи – набуття комплексу умінь і навичок оцінної діяльності та активізація розумової діяльності. На цьому етапі широко застосовувались методи: порівняння, зіставлення, метод аналогії. Робота будувалась за принципом: від простого до складного; опора на самостійність. Формування естетичних суджень здійснювалось в умовах колективної та індивідуальної навчальної діяльності.

ті /розбір творів, робота над засобами музичної виразності та виконавськими інтерпретаціями, з розширення словникового запасу - не тільки понятійного, але й образного; аналіз дитячої творчої продукції: малюнків, оповідань, віршів, казок, музичних творів/. Основні форми цього етапу: дидактична гра; робота над словниковими запасами учнів; метод "Художнього стимулювання" /О.Д.Перепелиця/, взаєморецензування виконавських інтерпретацій школярів.

Третій етап, розвиваючий, - дослідно-педагогічна робота, спрямована на розвиток потреби у спілкуванні за допомогою музичного мистецтва за принципом: максимальна активність, самостійність, ініціативність, творчість дітей і батьків, яка здійснювалась у різних формах: вербальних, активних, пасивних /участь у класних конкурсах, благодійних концертах, "лекторська" робота, оформлення "Щоденника музичних вражень", стінгазети та ін./.

Цей процес охоплює формування у молодших школярів трьох основних форм вираження естетичного судження, охарактеризованих Л.Т.Коваль: 1/ почуттєва, 2/ теоретична, 3/ практична.

В оцінній діяльності молодших школярів чітко простежуються три форми оцінки, визначені А.А.Ткемаладзе, які реалізуються за ступенем наочності складності і які передбачають відповідний еволюційний розвиток: а/ естетичне судження як вербальна форма оцінки /теза/, б/ дитяча творчість як художня форма оцінки у відповідних межах віку /антитеза/, в/ елементи художньої критики у вигляді рецензій, які вміщують в собі дві попередні форми /синтез/.

Експериментальна робота на кожному з даних етапів будувалася за принципом: від придбання емоційно-естетичного досвіду та естетичних знань через осмислення, вираження почуттів від сприйнятого вербальними і невербальними способами - до потреби в активному спілкуванні засобами музичного мистецтва.

Перевірка ефективності розробленої методики формування естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку здійснювалась за допомогою методів і прийомів: спостереження, бесіди, анкетування, якісно - кількісного аналізу одержаних результатів. Якщо на початку формуючого експерименту контрольна та експериментальна групи перебували на однаковому рівні сформованості естетичних суджень, то порівняльні дані після його завершення свідчать про значні позитивні зміни. Основними критеріями, які визначали якість сформованості у молодших школярів вміння здійснювати аналіз музичних творів у процесі оцінної діяльності були: здатність переносити набуті знання, вміння і навички на нові музичні твори; міра самостійності у естетичній творчій діяльності.

Методи діагностування дозволили одержати порівняльні дані, які свідчать про те, що після проведеної дослідно-педагогічної роботи кількість учнів з високим рівнем сформованості естетичних суджень в експериментальних групах зросла, а з низьким - зменшилась. Так, у підсумку кількість учнів з високим рівнем зросла в експериментальній групі з 14 % до 29 %, в той час, як у контрольній групі цей ріст був незначний - з 13 % до 18 %. Значно більші зміни відбулися на низькому рівні: в експериментальній групі з 26 % до 8 %, в той час, як у контрольній - були такі показники: з 28 % до 21 %. Якщо в середньому рівні розвиненості естетичних суджень молодших школярів експериментальної групи також відбувалися позитивні зміни, то в контрольній - їх майже не спостерігалось.

Порівняння одержаних даних свідчить про те, що розроблена методика за певних умов забезпечує ефективний розвиток естетичних суджень молодших школярів, як частини їх духовної культури.

В И С Н О В К И

1. Необхідність формування естетичних суджень молодших школярів як невід'ємної частини їх духовного розвитку зумовлена логікою сучасного суспільного розвитку, орієнтованого на розбудову всіх сфер життя суспільства за принципами гуманізму і демократії.

2. З позицій системного підходу естетичні судження розглядаються як необхідні умови естетичного виховання, культури людини і як утворення, що складається з компонентів: змістовного, операційного, мотиваційного. При такому підході естетичні судження розглядаються як інтегративне утворення у вигляді процесу творчого накопичення знань, активізації навичок оцінної діяльності і результат реалізації особистості естетичного потенціалу у власній соціально-значимій діяльності.

3. Результати констатувачого експерименту засвідчують невідповідність реальних естетичних знань і умінь молодших школярів соціальному замовленню виховання різносторонньої, гармонійно розвиненої, творче обдарованої людини, яка відрізняється сформованістю естетичного відношення до мистецтва і дійсності, стійкістю особистої позиції. В цьому причина того, що за даними експерименту, 26% учнів молодшого шкільного віку перебувають на низькому рівні розвиненості естетичних суджень, 60% учнів середнього рівня "ключові" знання засвоїли формально, неглибоко, поверхово. Відсутні, отже, у більшості дітей естетичні знання, вміння та навички активного і творчого відношення до музичного мистецтва, - висхідні рівень розвиненості естетичних суджень притаманний лише 14% дітей.

4. Розроблена організаційно-методична система керівництва процесом розвитку естетичних суджень школярів передбачає введення у навчально-виховний процес СШ і ДШ організаційних форм та методів, зумовлених потребами естетичного виховання дітей взагалі

і естетичних суджень особисто. Це сприяє позитивним змінам, які відбулися в експериментальній групі на низькому і високому рівнях, і підтверджують результати контрольного зрізу: кількість учнів з високим рівнем зросла з 14 % до 29 %, а з низьким – зменшилась з 26 % до 8 %.

5. Доведено, що ефективність формування естетичних суджень молодших школярів досягається впровадженням в практику роботи школи організації інно-методичної системи, яка стимулює дитяче сприйняття і оцінку музичних творів на основі розвитку тембрового слуху. Необхідними умовами організації цього процесу є: збагачення та розвиток тезаурусу молодших школярів за рахунок накопичення знань вражень і розширення музичного кругозору учнів; активізація форм музично-естетичного спілкування; системність та поетапність естетико-педагогічних впливів.

6. Форми і методи роботи з учнями початкових класів, які використовувались в процесі дослідження, впливали позитивно на формування естетичних суджень учнів і це дозволило зробити висновки, що в розвитку тембрового слуху закладені великі можливості оцінної діяльності.

7. Результати використання діагностичних методів, їх якісне та кількісне опрацювання дозволяють робити висновок, що розроблена методика розвитку естетичних суджень молодших школярів СШ і ДШ забезпечує суттєві зміни в їх змісті. Це знайшло відображення в оцінній виконавській, творчій діяльності дітей.

8. Дослідженням теоретично обгрунтовано та експериментально доведено, що в практиці навчання учнів початкових класів СШ і ДШ є можливості різноманітних форм роботи, типи навчальних занять, вибираючи з них ті, які найбільш відповідають завданням естетичного виховання молодших школярів.

9. Практичним підсумком дослідження стала розробка, апробація та впровадження у навчальний процес методичних рекомендацій по розвитку естетичних суджень учнів СШ і ДШ молодшого шкільного віку. Апробовані форми і методи, які сприяють активізації самостійної, творчої діяльності дітей, можуть бути використані у викладанні інших музичних дисциплін /сольфеджіо, музлітература, ансамбль/, у роботі музичних студій.

В цілому дослідження підтвердило гіпотезу.

Емпіричне дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми розвитку естетичних суджень молодших школярів. У подальшому важливо сконцентрувати увагу на питаннях, що стосуються інших аспектів розв'язання проблеми: динаміки естетичних суджень в іншому віковому аспекті; вивчення взаємодії видів мистецтва в процесі естетичних суджень особистості; координація взаємодії школи і сім'ї у формуванні естетичної культури дітей і молоді.

Основні положення роботи відображені в публікаціях автора:

1. З досвіду навчання музики // Початкова школа: - 1987.

№ 4. - С. 22-24.

2. Формування тембрового слуху // Початкова школа. - 1990. -

№ 5. - С. 48-49.

3. Прищеплення почуття прекрасного засобами музики: Методичні рекомендації для учителів і студентів // Моральне і естетичне виховання шістьолітніх школярів. - Кривий Ріг, 1990. - С. 9-11.

4. Формування естетичних суджень у процесі спілкування з мистецтвом: Методичні рекомендації // Специфіка спілкування вчителя з учнями початкових класів. - Кривий Ріг - Белзь, 1990. - С. 29-32.

5. Естетичні судження молодших школярів про народні пісні // Творче використання народної пісні і музики в процесі му-

зичного виховання школярів. Матеріали міжвузівської науково-всєукраїнської конференції, присвяченої першому всєукраїнському конкурсові бандуристів – студентів педагогічних інститутів України. – Луцьк, 1992. – С. 67-69.

6. Підготовка вчителя до здійснення музично-естетичного виховання молодших школярів // Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Умань, 1993. – С. 185-187.

7. Виховання особистості молодшого школяра на прикладі формування естетичних суджень засобами української національної музики // Соціалізація і розвиток особистості як проблема національної освіти. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Ніжин, 1993 /друкується/.

8. Роль української музики у розвитку естетичних суджень молодших школярів // Українська музична культура: ювілеї, нові історичні факти, естетичні та просвітницькі проблеми. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Дрогобич, 1993 / друкується/

Крицька

Підп. до друку 11.10.93. Формат 60x84/16. Папір друк. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 1,39. Ум. фарбо-відб. 1,39. Обл.-вид. арк. 1,2
Тираж 100 пр. Зам. 368

Віддруковано в Інституті математики АН України
252601 Київ 4, ГСП, вул. Терещенківська, 3

1163077

AB 28.486